

WaterLIJN

4 Rust en ruimte op
Werk aan het Spool6 De Nissenhut: mobiel onder-
komen voor Jan Soldaat7 Krakers en kippenhokken
op Fort Pannerden

Fortenmaand 2011

Op 3 september 2011 wordt de jaarlijkse Fortenmaand geopend op Fort Pannerden: historische gebeurtenissen worden nagespeeld en schutterijen en gilden trekken onder begeleiding van marsmuziek naar het fort. Vanaf 3 september is er elk weekend in de Waterlinie van alles te beleven. Zo zijn er vleermuisexcursies met batdetector en is er een laser- en muziekshow waarin de inundatie zichtbaar wordt. Fort Altena, voor de gelegenheid omgedoopt in 'Fortissimo', staat tijdens de Fortenmaand volledig in het teken van Italië. Op Fort Vechten kun je terug naar de dagen rond D-day. Verschillende historische en militaire verenigingen laten zien en beleven hoe het in juni 1944 geweest kan zijn. Fort Ruigenhoek opent zijn poorten voor een paar 'ideale zondagen'. Kinderen kunnen struinen op het fort, Reuzentwister spelen en metershoge torens bouwen. In de vestingstad Gorinchem gaan boten in de drakenbootrace de strijd met elkaar aan, en zo gebeurt er nog veel meer. ● Meer informatie en het volledige programma: www.fortenmaand.nl

18e Fortenmaand staat in teken vernieuwing
De Waterlinie als merk

Meer publiciteit en een groter publiek, met een relatief gering budget. Dat zijn de belangrijkste uitdagingen voor de organisatie van de achttiende Fortenmaand september 2011. 'De Fortenmaand is het grootste publieksgericte evenement in de Linie, en daar willen we dus optimaal van profiteren,' zegt projectdirecteur Arnold van Vuuren. 'Dat betekent dat we het anders aanpakken dan voorgaande jaren. In het verleden kozen we voor zoveel mogelijk leuke ideeën op zoveel mogelijk locaties, maar nu willen we ons beperkte budget meer gericht inzetten. Dus we geven vooral bijdragen aan locaties en evenementen die in potentie een groter publiek trekken. Net als alle veranderingen levert deze aanpak soms wat wrijving op, en dat begrijp ik heel goed, maar we hebben er lang over nagedacht en denken dat het op termijn voor de Linie het beste is.'

Het eerste moment dat de nieuwe aanpak zichtbaar wordt, is direct al tijdens de opening van de Fortenmaand, op 3 september op het Gelderse Fort Pannerden. 'In het verleden waren de openingen vooral voor genodigden, nu zijn ze voor iedereen toegankelijk,' zegt John van Sas, wiens evenementenbureau Art of Events de Fortenmaand organiseert. 'Alle belangstellenden kunnen genieten van een spektakel waarin niet alleen Romeinse troepen en negentiende-eeuwse schutters zijn te zien, maar ook de krakers die een aantal jaren geleden het fort nog bezet hielden. Dat alles om een zo aantrekkelijk mogelijk beeld te schetsen van de geschiedenis, en duidelijk te maken: kijk eens hoeveel partijen in het verleden het belang van dit fort hebben ingezien. En dat werkt. De publiciteitsmachine in de regio draait inmiddels op volle toeren.'

Meer bezoekers

Vorig jaar is na een grondige evaluatie ook de publicitaire aanpak van de Fortenmaand gewijzigd, en dat begint nu zijn vruchten af te werpen. 'We hebben de maand onderverdeeld in vier weken: de forten, de vestingsteden, de kastelen en het landschap. Die onderverdeling genereert meer publiciteit van gespecialiseerde media en dat levert weer meer bezoekers op. Die zijn nodig om ons doel, een duurzame economische ontwikkeling van de objecten van de Waterli-

vervolg op pag. 2

Vervolg pag. 1

nie, te bereiken.
'Vorig jaar waren er 73.960 bezoekers, tegen 65.900 in 2009. Die lijn hopen we door te zetten. Overigens telt niet het aantal bezoekers alleen, maar ook de kwaliteit van een evenement en de PR-waarde. Een cabriotocht die vorig jaar door de Waterlinie is georganiseerd onder de noemer 'Daklozendag', trok uiteraard geen honderden deelnemers maar leverde wel veel aandacht op in de media.'

Ondernemers

Anders dan voorheen zijn het alleen de fort-beheerders en -eigenaren die subsidie voor een voorstelling mogen aanvragen. Bovendien ontwikkelen de aanvragers de ideeën zelf, zonder inbreng van het Projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie, vanuit de gedachte dat het ondernemerschap in de Linie dan een extra stimulans krijgt.
'Ook dat heeft weer te maken met duurzame economische ontwikkeling,' aldus John van Sas. 'Zo trek je voorstellingen en evenementen die bij je fort passen, waar je zelf waarde aan hecht. Dan zal het waarschijnlijk niet bij een eenmalige activiteit blijven, en tegelijk positioneer je de Waterlinie als merk. Daar hebben alle betrokkenen baat bij. Fort Vechten en Slot Loevestein, om een paar bekende voorbeelden te noemen, hebben dat niet zo nodig, maar kleinere en minder druk bezochte forten wel. Zo help je elkaar om je te positioneren als een interessante locatie voor bezoekers.'

Vrijwilligers

Niet alleen het grote publiek, ook de ondernemers in het Liniegebied profiteren van de activiteiten tijdens de Fortenmaand. 'In het kader van het Europese samenwerkingsverband Collabor8 komt er bijvoorbeeld een bijeenkomst op Fort aan de Klop, waar vertegenwoordigers van de creatieve industrie gratis tips en adviezen geven aan ondernemers die hun bedrijfsvoering willen moderniseren, bijvoorbeeld met nieuwe media. Daar valt voor veel ondernemers winst te boeken.' Tegelijkertijd worden de klassieke thema's van de Waterlinie niet vergeten. 'Rondleidingen door forten zullen altijd populair en belangrijk blijven. De talloze vrijwilligers die daaraan een bijdrage leveren, moeten we in het zonnetje zetten. Zonder hen zou de Waterlinie immers niet zijn wat-ie nu is, een prachtig gebied met grote recreatieve en economische mogelijkheden, dat het waard is zich verder te kunnen ontwikkelen.'

Arnold van Vuuren

© Gemeente Helme

LICHT OP DE LINIE

Op zaterdag 24 september 2011 wordt op twee bijzondere plekken langs de Diefdijk met licht en geluid het verhaal van de Nieuwe Hollandse Waterlinie verteld. Bij de doorgezaagde bunker aan de A2 wordt met laserlicht en muziek inundatie zichtbaar gemaakt. De oude legende over ridder Egbert en zijn gevolg wordt opnieuw tot leven gebracht met theater en licht bij Het Wiel voor het Werk op de Spoorweg bij de Diefdijk. www.fortenmaand.nl

TWEE NIEUWE APPS IN GOOI EN VECHTSTREEK

De nieuwe fortengame 'Spionage aan de linie' kun je spelen in de vestingsteden Naarden, Weesp en Muiden. Virtuele personages uit de bloeitijd van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geven aanwijzingen om het Waterliniemysterie op te lossen. Deze app is alleen geschikt voor de iPhone en gratis te downloaden in de App store. In het noordelijk deel van de Waterlinie is een Fortenfietsroute op basis van Layar gemaakt. Deze is geschikt voor alle smartphones waar de Layarapp op is geïnstalleerd. www.gooienvecht.nl

SLAPEN IN EEN BUNKER

Bij de vestingstad Woudrichem ligt het Landgoed Kraaiveld. Drie bunkers op dit landgoed zijn ingericht als bed & breakfast. Gasten overnachten in de originele setting van de bunkers. Wel is het comfort groter dan voorheen. Bij alle bunkers is een stookplaats en een composttoilet. www.slapenineenbunker.nl

DORA ONDERSTEBOVEN

In samenwerking met de Zoogdiervereniging en het Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie geeft het KNNV een educatief boekje uit over vleermuizen: 'Dora Ondersteboven. Een jaar uit het leven van een vleermuis'. Dora wordt geboren in een fort van de Hollandse Waterlinie en groeit daar ook op. Eind augustus is het boek verkrijgbaar via de KNNV. www.knnvuitgeverij.nl

© Illustraties Peter Twisk

© Geofort

START RESTAURATIE FORT BIJ DE NIEUWE STEEG

Na vele jaren voorbereiding is op 20 mei 2011 de restauratie van Fort Nieuwe Steeg in Herwijnen gestart. Het fort is eigendom van Staatsbosbeheer, maar is in erfpacht bij de Stichting GeoFort met als doel het fort duurzaam te behouden en open te stellen voor publiek. De kazerne, de houten loods, de remises en het poortwachtershuisje worden hersteld en geconsolideerd. Langzaam maar zeker wordt Fort Nieuwe Steeg omgebouwd tot een GeoFort, met aandacht voor cartografie en navigatie. De verwachting is dat GeoFort in het voorjaar van 2012 zijn deuren kan openen. Mede dankzij de financiële hulp van de Provincie Gelderland is GeoFort in staat deze locatie te renoveren en te verbouwen. ● [Meer informatie: www.geofort.nl](http://www.geofort.nl)

PLAN UITGRAVEN BUNKER IN BUSSUM

Op de grens van Bussum en Hilversum, nabij het kampeerterrein het Fransche Kamp, ooit onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, wordt een bunker uitgraven en opengesteld voor het publiek. De groepsschuilplaats is onderdeel van een complex van zestig schuilplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog. De bouwwerken werden bedekt met zand, zodat ze voor de vijand moeilijk zichtbaar waren. De loopgraaf die de bunkers moest verbinden was in 1918 maar ten dele voltooid. Later zijn de bunkers volgestort met zand, en de ingangen zijn dichtgemetseld. Het Gooisch Natuurreservaat wil nu een van de bunkers en een deel van de loopgraaf in ere herstellen. Enkele sponsors voor het plan zijn inmiddels gevonden. ●

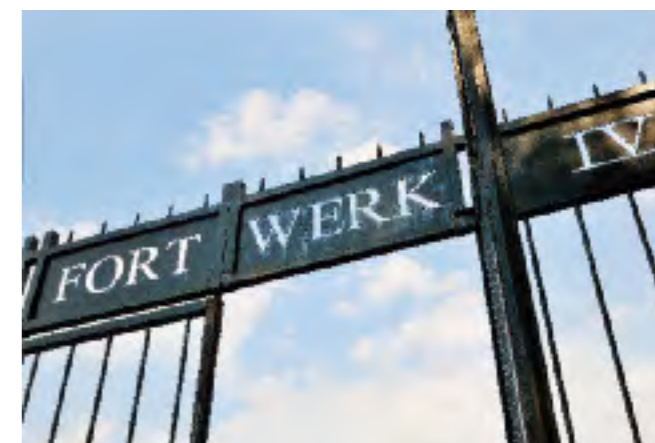

ONDERNEMER GEZOCHT VOOR FORT DE GAGEL

Voor de herontwikkeling van Fort de Gagel is de gemeente Utrecht op zoek naar een creatieve ondernemer met een plan om het fort opnieuw vorm en inhoud te geven. Op het fort moet ruimte komen voor een combinatie van horeca, recreatie en informatie. Daarmee wordt het fort een 'stadspoort' tussen de stad en het aangrenzende Noorderpark. Het fort ligt op een knooppunt van landelijke fiets- en wandelroutes. Plannen indienen kan tot 30 september 2011. ● [Meer informatie: www.utrecht.nl/fortdegagel](http://www.utrecht.nl/fortdegagel)

PRINS BERNHARD CULTUURPRIJS

Het Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Holland heeft de 'Culturele Prijs Noord-Holland 2011' toegekend aan de Stichting Fort Werk IV te Bussum. Deze prijs wordt jaarlijks uitgereikt aan een persoon, een groep personen of een instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt op cultureel gebied of op het gebied van natuurbehoud. De prijs wordt toegekend voor de inspanningen van het samenwerkingsverband 'Fortenland' onderdeel van de Gooi en Vechtstreek. De afgelopen jaren hebben de zeven verschillende locaties in Fortenland, die tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie behoren, met elkaar samengewerkt om de bekendheid van deze voormalige verdedigingswerken in de regio te vergroten. Op Fort Werk IV zal de commissaris van de Koningin Johan Remkes, in zijn functie van voorzitter van het Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Holland, op 1 oktober de prijs overhandigen. ●

© Martin van Lokven

Nieuwe functies voor fort na tien jaar gereed

Rust en ruimte op Werk aan het Spoel

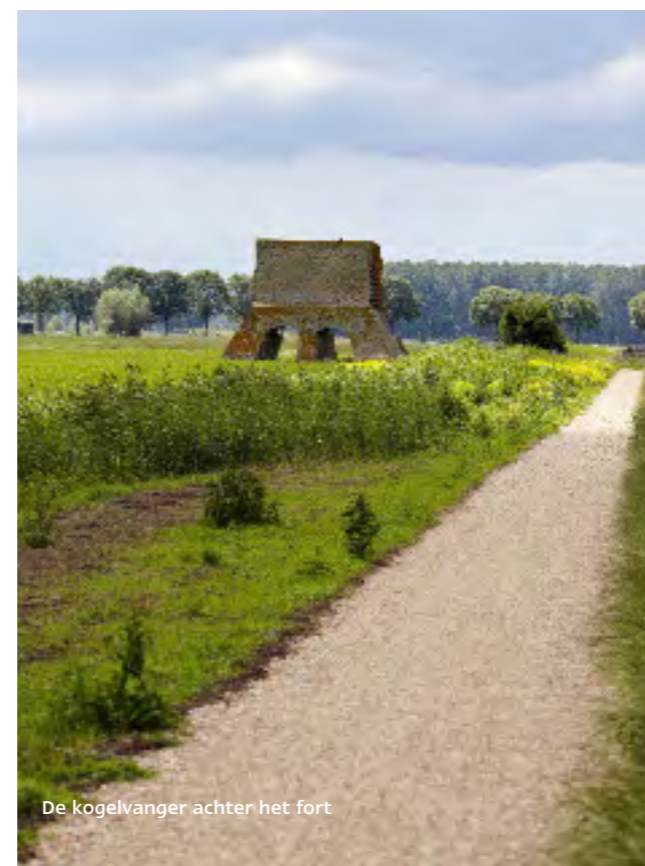
Anita van Zantvoort

Dit jaar is Werk aan het Spoel, aan de Lekdijk bij Culemborg, voor het eerst deels openbaar toegankelijk. Er zijn tal van nieuwe functies gerealiseerd, waaronder een café-restaurant. Het Werk aan het Spoel is in de Fortenmaand september ook bereikbaar met de Liniepont.

gehouden. Ook werden groepsschuilplaatsen weer zichtbaar. Rietveld en De Lyon die er wel van houden een bunker aan te pakken – van hun hand is eveneens de doorgezaagde groepsschuilplaats bij Culemborg langs de A2 – lieten op deze plek een bunker uit een van de wanden van het theater steken. Ook is de landschapsarchitect verantwoordelijk voor de aanleg van betonnen 'karrensporen', waarover bezoekers het fort kunnen verkennen, en voor coupures (insnijdingen) in de wallen met prachtige vergezichten, onder meer op de rivier en de brug. Samen met de uitkijktoren op het moderne Fort-huis van Monk architecten biedt het heringerichte Werk aan het Spoel prachtige panorama's op de uiterwaarden en het omliggende cultuurlandschap.

Explosieven

Het heeft even geduurd voordat dit alles kon worden gerealiseerd. Werk aan het Spoel was tot tien jaar geleden in gebruik door het ministerie van Defensie, dat er een afdeling

De kogelvanger achter het fort

Het Spoel aan de Zuidwestzijde

Aanlegsteiger Liniepont

Schietbaan en waaiersluis

In 1815 werd aan de Lekdijk tussen Culemborg en Everdingen een inundatiesluis en een aarden verdedigingswerk aangelegd, dat Werk aan het Spoel werd gedoopt. De veranderende manier van oorlogvoeren, onder meer door de ontwikkeling van de uiterst explosieve brisantgranaat, maakte later de aanleg van enkele bomvrije gebouwen noodzakelijk. Ook werd ten zuiden van de uit 1815 daterende waaiersluis een inundatiekanaal gegraven, terwijl rond de zuidelijke helft van het fort een nieuwe weg werd aangelegd. Via deze rondweg kon het verkeer in tijden van oorlog om het Werk heen worden geleid. Tijdens de mobilisatie van 1939-1940 werden in de omgeving van Werk aan het Spoel enkele groepsschuilplaatsen, mitrailleurkazematten en tankversperringen gebouwd. In deze periode werd het gebied ten westen van Culemborg gedeeltelijk geïnundeerd, maar in de meidagen van 1940 hebben er geen gevechtshandelingen plaatsvonden. De schietbaan met de kogelvanger is aangelegd door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog en is na de oorlog in onbruik geraakt.

Het Forthuis

Als je niet oplet, ben je er zo voorbij. De weg over de dijk van Culemborg naar Fort Everdingen in het westen, gaat dwars door het Werk aan het Spoel. Links staat sinds kort een houten uitspanning met uitkijktoren en rechts een oud fortwachterhuis, maar het eigenlijke fort gaat op in de groene omwalling.

Hoe mooi het hier is, zie je pas echt als je stopt en het Waterliniepad rond het fort oploopt. In de gracht drijven waterlilies, de aarden wallen zijn begroeid met gras, vogels zingen, in de wei grazen koeien – een Hollands landschap is nauwelijks denkbaar, al zijn we hier dan in de provincie Gelderland. Je zou haast vergeten dat dit idyllische plekje een militaire geschiedenis heeft. Maar dan duikt er in het weiland een merkwaardig betonnen gevaarte op. 'Kijk, een kogelvanger,' wijst Anita van Zantvoort. 'Dat is een overblijfsel van de schietbaan die hier lag. Soldaten die oefenden moesten daarop mikken, anders lag de munitie over het hele weiland verspreid.'

Streekproducten

Anita van Zantvoort is fortbeheerder van Werk aan het Spoel, en deelt straks de fortwachterswoning met een regelmatig wisselende *artist in residence*, die gebruik kan maken van het speciaal daarvoor ingerichte atelier.

Ook heeft Anita de leiding over het personeel van de uitspanning van de Veldkeuken, die sinds 1 september dagelijks open is, behalve op maandag. De kaart is biologisch en georiënteerd op streekproducten. Het ambachtelijke brood komt uit de bakkerij van de Veldkeuken, die ook op landgoed Amelisseweerd in Bunnik een theeschenkerij en het bezoekerscentrum exploiteert. Maar het Werk aan het Spoel biedt meer. Rietveld Landscape en Atelier de Lyon tekende voor de herinrichting van het fort – 'waarvoor een half oerwoud moest worden gekapt,' aldus Anita van Zantvoort. Onder dat oerwoud kwam een heus amfitheater tevoorschijn, waar met ingang van volgend jaar openluchtvoorstellingen worden

van de Explosieven Opruimingsdienst had gehuisvest, zoals op wel meer forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Toen deze laatste militaire functie werd beëindigd nam de gemeente Culemborg het fort over, waarna vervolgens krakers hun intree deden – ook iets dat op andere plekken in de Waterlinie is voorgekomen.

Na jarenlang vergaderen, onderhandelen, overleggen en budgetteren, werd uiteindelijk een plan voor het fort bedacht dat het een volkomen nieuwe functie moest geven. De krakers trokken zich in goed overleg terug en de inmiddels opgerichte stichting Werk aan het Spoel, een organisatie van actieve vrijwilligers uit de regio, wilde het fort omvormen tot een 'bruisende plek waar cultuur en natuur hand in hand gaan'. Het plan, waarvoor anderhalf miljoen euro was uitgetrokken en waarbij de historie van het fort de leidraad was, werd samen met de gemeente uitgevoerd. Centraal in het plan staat het Forthuis, de uitspanning die niet alleen bezoekers een plek biedt om uit te rusten maar dat ook voor de nodige inkomsten moet zorgen. Ook werden de twee bomvrije

gebouwen ('Bomvrij Noord' en 'Bomvrij Zuid') gerestaureerd, evenals de fortwachterswoning en de historische omwalling. Bovendien werd de oude Genieloods teruggeplaatst naar de oorspronkelijke locatie ten noorden van de weg en geschikt gemaakt voor verhuur voor vergaderingen en bijeenkomsten.

Liniepont

Anita van Zantvoort leidt haar bezoek enthousiast rond langs al deze bijzondere plekken van het fort. 'Dit is een geweldige plek om af en toe eens langs te komen, alleen of met het hele gezin,' zegt ze. 'Een extra attractie is de Liniepont, die ook in de Fortenmaand september dagelijks vaart tussen het Werk aan het Spoel, Fort Everdingen en Fort Honswijk aan de overkant van de Lek. Een mooiere manier om bij het fort aan te komen is er eigenlijk niet. Ik ben er heel trots op dat ik hier mag wonen en werken.' ●

Voor meer informatie: www.werkaanhetspoel.nl
www.liniepont.nl en www.veldkeuken.nl

Nissenhut was efficiënt en goedkoop

Mobiel onderkomen voor Jan Soldaat

Voor veel bezoekers van forten is het niet duidelijk waarvoor ze ooit zijn bedoeld, de halfronde loodsen van gebogen golfplaten, waarvan dak en wand één zijn. Je ziet ze overal en in tal van varianten, oud en verroest, maar ook splinternieuw. Oorspronkelijk ontworpen

voor militaire doeleinden worden ze na een geschiedenis van bijna een eeuw nog steeds geproduceerd en wereldwijd als onderdak voor wat dan ook toegepast. De Nissenhut, een loods van golfplaat, is uitgevonden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Door de beperkingen van tenten als

militair onderkomen in oorlogstijd werd gezocht naar een beter alternatief, snel verplaatsbaar en geschikt voor massaproductie. Lichte, gebogen en gegolfde ijzeren platen, een stalen frame met T-profiel, vloer en onderstel van hout en een houten voor- en achterwand met ramen en deuren. Dat was de revolutionaire 'constructiedoos' die Peter Nissen halverwege de Eerste Wereldoorlog bedacht.

Ieper

De Amerikaanse uitvinder Peter Norman Nissen (1871-1930) vestigde zich in 1912 in Groot-Brittannië en nam dienst in het Britse leger. Gestationeerd aan het front in het Belgische Ieper werd hij geconfronteerd met een groot gebrek aan soldatenonderkomens. Daarop ontwierp hij in 1916 het prototype van zijn 'Nissenhut'. Dat resulteerde in de productie van de Nissen Bow Hut (circa 8 x 5 x 2,5 meter) en de Nissen Hospital Hut (circa 18 x 6 x 3 meter).

Het ontwerp sloeg aan en de productie kwam razendsnel op gang; Nissen werd intussen bevorderd tot majoor. In twee jaar tijd, tot het einde van de Eerste Wereldoorlog, werden er maar liefst 100.000 Nissenhutten ingezet aan het geallieerde front als accommodatie voor bijna 2,5 miljoen soldaten. Zo'n 10.000 hospitaalhutten voorzagen in 240.000 bedden. Het enorme succes van dit massaproduct was vooral te danken aan de snelheid en de efficiency waarmee de hut met bijgeleverde handleiding vanaf de grond kon worden opgebouwd: door zes man in vier uur. En een gedemonteerde Nissenhut kon met een standaard legerwagen worden vervoerd.

Baksteen

In de Tweede Wereldoorlog werd de Nissenhut wegens schaarste aan hout vaker uitgevoerd met een betonnen vloer en een voor- en achterkant van baksteen. Het mobiele karakter ging daarmee wel grotendeels verloren. Ook in Nederland en in de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd de Nissenhut toegepast. De golfplaten hutten werden in later jaren helaas vaak gesloopt. Op het Werk aan het Spoel bij Culemborg zijn in 2009 nog twee Nissenhutten verdwenen. Bij Fort Asperen en op de Wapenplaats zijn ze vooralsnog gevrijwaard van de slopershamer. ●

Fort Pannerden, in het oosten van het Gelderse rivierengebied, is de locatie van de opening van de achttiende Fortenmaand, op 3 september. Het fort kent een bewogen geschiedenis, zelfs in het afgelopen decennium.

Krakers en kippenhokken

Eigenlijk ligt het fort aan de 'hoofdkraan' van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, op de plek waar de Rijn en de Waal zich splitsen, slechts een paar kilometer van de grens met Duitsland. 'Als je hier de watertoevoer naar de Rijn zou afsluiten, valt de Waterlinie helemaal droog,' zegt Jo Ubbink. 'Om dat te voorkomen, is hier een fort gebouwd. Hoewel het ver weg ligt van de andere forten van de Waterlinie, maakt het er toch deel van uit.'

Jo Ubbink is bestuurslid van de Stichting tot Beheer en Instandhouding Fort Pannerden. Het fort, dat in de jaren tussen 1869 en 1871 werd gebouwd, was tijdens de Eerste Wereldoorlog nog volop in gebruik, maar daarna sloeg de verwaarlozing toe. Na de Tweede Wereldoorlog is zelfs alles wat kon dienen als bouw materiaal uit het fort gesloopt. Veel materiaal is nu nog terug te vinden in de omgeving, verwerkt in schuren of kippenhokken. In 1993 werd een plan gemaakt voor restauratie van het fort, dat echter strandde op misverstanden en onbegrip tussen de stichting en de gemeente, wat leidde tot conflicten over de betaling van de aannemer. De renovatie kwam stil te liggen en de toenmalige Rijksdienst van Monumentenzorg trok de subsidie van 1,2 miljoen gulden terug. Later is geprobeerd met andere subsidiebronnen de renovatie vlot te trekken, maar ook die pogingen liepen spaak.

Duistere deals

Zeven jaar lang lag het fort als een groene bult in het landschap, terwijl gemeente en stichting een weg zochten om ermee aan de slag te gaan. Tot een groep krakers het niet langer kon aanzien, en in juni 2000 het fort bezette. 'In het begin dachten we: wat krijgen we nou,' vertelt Jo Ubbink, die aan de weg naar het fort woont. 'Maar al snel kregen we in de gaten dat we het eigenlijk heel goed met de krakers hadden getroffen. Ze hadden het beste voor met het fort, en het werd ook

veel rustiger op straat. Je moet je voorstellen: aan zo'n doodlopende weg in het grensgebied worden natuurlijk heel wat duistere deals afgehandeld. Dat kon ineens niet meer, nu het fort werd bewoond.'

Langzaam werden de krakers een vertrouwde aanwezigheid in de buurt, niet in de laatste plaats vanwege de rondleidingen die ze iedere eerste zondag van de maand organiseerden. Niettemin moesten ze van het bevoegd gezag vertrekken. Na jarenlang onderhandelen werd Fort Pannerden in het najaar van 2006 met het nodige machtsvertoon ontruimd. 'Maar na twee weken waren ze weer terug,' aldus Jo Ubbink. 'De buurt was daar eigenlijk wel tevreden mee.'

Pas toen er goede afspraken waren gemaakt over de restauratie vertrokken de krakers. Vrijwillig, zoals ze altijd hadden beloofd, met een symbolische sleuteloverdracht op 14 oktober 2008. Een van de krakers heeft in de jaren daarna geholpen bij de restauratie, als uitzendkracht bij de aannemer die de restauratie uitvoert, en een ander is nu vertegenwoordigd in het stichtingsbestuur.

Fort Pannerden krijgt een nieuwe bestemming als informatie- en educatiecentrum en als museum. 'De buitenkant is helemaal klaar, met de binnenkant zijn we nog hard bezig,' zegt Jo Ubbink. 'In september zijn we ieder weekend open. En natuurlijk zijn we er trots op dat we op 3 september gastheer zijn voor de opening van de jaarlijkse Fortenmaand.' ●

Fort Pannerden is tijdens de Fortenmaand september ieder weekend geopend, van 12 tot 17 uur.
Voor meer informatie: www.fortpannerden.eu

Fort Rijnauwen is met 31 hectare het grootste fort van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Van april t/m september zijn er beperkt rondleidingen waarvoor reserveren noodzakelijk is.

Voor meer info:
VVV Utrecht,
0900-1288732,
of Staatsbosbeheer:
030-6571057.

Blij met een happy end

Het is nog licht als de strijkers inzetten. Opgewekte barokmuziek, lieflijk bijna. Over de Vossegatsedijk, die dwars door Fort Rijnauwen loopt, komt langzaam een karretje aangereden, met een jongen van een jaar of tien erop. Het karretje wordt getrokken door een zanger, een bas, die meteen bij aankomst op het podium in zingen uitbarst, en vijf minuten later al betrokken is bij zijn eerste duel.

Het kan niet missen: dit is een opera. *The Tempest* van Henry Purcell, om precies te zijn, naar het toneelstuk van William Shakespeare. Het is de eerste voorstelling in een serie die deze zomer op Fort Rijnauwen is georganiseerd.

Aria

Al snel wordt het donker, de muziek wordt grimmiger en vanaf allerlei stellingen duiken figuren op in historische kledij, die ieder ook weer een aria ten gehore brengen. Zoals wel vaker bij opera's is het verhaal moeilijk te volgen, maar van een ingewikkelde familierelatie, met strijdende broers, een betwiste geliefde en pogingen tot moord, is onmiskenbaar sprake.

'Het is een draak van een verhaal, een B-film, maar toch vind ik het prachtig,' zegt Hilleen Brouwer uit Utrecht. Het is al de derde openluchtopera die ze op Fort Rijnauwen bezoekt. 'De ruimte is fenomenaal, en er wordt door de acteurs en zan-

gers fantastisch gebruik van gemaakt. Terwijl we zaten te luisteren vlogen er reigers en eenden over – geweldig vond ik dat. En het mooiste kwam op het laatst: het verhaal had een happy end. Dat zie ik je niet vaak bij zulke sentimentele verhalen, maar ik ben altijd blij als het goed afloopt.' ●

Hilleen Brouwer

© Foto's Christiaan Krouweis